

**MEMÒRIES
DE L'ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS**

MEMÒRIES
DE L'ACADÈMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS

Núm. 9

Director de Publicacions:
Antonio Planas Rosselló

Consell de Redacció:
P. Antoni Gili Ferrer
Pere de Montaner Alonso
Antoni Mut Calafell
Manuel Oliver Moragues
Rafel Serra de La Creu

© Antonio Planas Rosselló
Miguel Ferrer Flórez
Román Piña Homs
Pere Fullana Puigserver
Antoni Marimón Riutord
José Orlandis Rovira
Antoni Gili Ferrer

pels seus articles

Reservats tots els drets. Cap part d'aquesta revista pot ésser reproduïda, emmagatzemada en un sistema d'informàtica o transmesa de qualsevol forma o per qualsevol mitjà, electrònic, mecànic, fotocòpia, gravació o altres mètodes sense previ i exprés permís de l'editor de la revista.

ISSN 1137-6406

Dipòsit legal PM 1929-1999

Impress a les Illes Balears per:
IMPRESA POLITÈCNICA
Carrer de Can Troncoso, 3
Telèfon 971 71 26 60
07001 PALMA

ÍNDIX

Antonio Planas Rosselló	
<i>Derecho, venganza y duelo en la Mallorca medieval y moderna.</i>	7
Miguel Ferrer Flórez	
<i>Irlandesos a Mallorca (Els O’Ryan i els O’Neill).</i>	25
Román Piña Homs	
<i>La pérdida de Ultramar desde la perspectiva de la España mediterránea.</i>	39
Pere Fullana Puigserver	
<i>El conservadorisme polític mallorquí davant el 1898.</i>	57
Antoni Marimón Riutort	
<i>La contribució humana de les Illes Balears a les Campanyes d’Ultramar de 1895-1987</i>	71
José Orlandis Rovira	
<i>Don Pedro Orlandis y Maroto, un mallorquí abad de la Trapa en Francia.</i>	81
Antoni Gili Ferrer	
<i>Les cases pairals d’Artà en temps de la visita de l’Arxiduc Lluís Salvador d’Àustria.</i>	89
<i>Memòria de l’Acadèmia Mallorquina d’Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics.</i>	95

LES CASES PAIRALS D'ARTÀ EN TEMPS DE LA VISITA DE L'ARXIDUC LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA

Antoni Gili Ferrer

Les relacions de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria i la vila d'Artà són poc conegudes, encara que fou un il·lustre artanenc Josep Sureda i Blanes, el traductor de la seva gran obra "*Las Baleares descritas por la palabra y el grabado*".¹

L'any 1867, l'Arxiduc comença a visitar els pobles de Mallorca, decidit a escriure un llibre sobre les Illes Balears. Deixa el poble d'Eivissa i reemprèn el viatge cap a Palma. Hi arriba, apunta Pere Bonet de los Herreros, un bell dia de l'estiu de l'any 1867. A Palma s'estableix a la mansió pairal dels senyors Comtes de Formiguera en la qual allargà l'estada per més de mig any. L'arxiduc recorre Mallorca de cap a cap i en tots els sentits. De les seves eixides pels pobles de l'illa en sabem molts pocs detalls. En una de les seves expedicions anà a Pollença en el cotxe del senyor don Joan Palou de Comasema, en la posada del qual s'hostejava. Des de Pollença passà l'Arxiduc a la Pobla, on hi comprà la possessió de Trinitat, dia 6 de juny de l'any 1872. Consta, igualment, la visita que va fer l'Arxiduc juntament amb la seva mare, la gran duquesa de Toscana, a Manacor, allà per la primavera de l'any 1880, per visitar les coves del Drach.

Però quan reté la visita a la senyorial vila d'Artà? No hem pogut esbrinar, de prim compte, la data. Solament, per la via de l'oralitat popular arribà a coneguda meva, ja fa molts d'anys, la posada on s'hostejà l'Arxiduc Lluís Salvador. La casa, aleshores, dels hereus de Can Fiol de Muro, abans Can Sanxo de la Torre, propietat de don Claudi Marcel, construïda l'any 1579. La data es desprèn de la clau de volta de la primera habitació, entrant a mà dreta, possiblement la capella. Degut al matrimoni del senyor Joan Fiol i Moragues, d'antiga nissaga a Muro, amb Catalina Sanxo de Sos Sanxos de la Torre d'Artà, entrà aquesta família a posseir els predis, anomenats Albarca i Sos Sanxos, on encara hi resta arrelat avui el topònim de Can Fiol i de la casa del carrer del Coll del Grec de la vila d'Artà.

¹ Traducción y prólogos de Josep Sureda y Blanes. Palma de Mallorca. Mossèn Alcover, 1954-1965; en 4 (17 x 24 cm) 12 volums.

La principalitat de la casa donava nom a tota l'illeta, segons consta en una relació del segle XVII: "Illeta de Joan Sanxo de la Torre, ara Can Fiol de Muro". La casa, en l'actualitat enderrocada, com tantes altres cases dignes de ser conservades, tenia, aleshores, damunt el portal l'escut heràldic dels Sanxo de la Torre i conservava elements arquitectònics traslladats en bona hora a la casa del donat de Sant Salvador, entre ells el portal i una finestra renaixentista.

Conduïts de la paraula i dels gravats de l'Arxiduc comencem a retre visita a la vila d'Artà.

Des del Coll d'Artà, l'Arxiduc resta sorprès de la bellesa de la vista damunt l'allargada vall artanenca fins al puig de Sant Salvador: Xiclati, propietat de la família Safortesa, i Bellpuig, que dóna títol al marquessat del mateix nom. L'església de Bellpuig, avui, a punt d'iniciar-se la seva restauració. Tornant a la carretera principal, altra volta, repeteix la bellesa del panorama d'Artà i entra a la vila pel carrer de Palma. Comunica que la vila tenia aleshores 5.206 habitants i 1.167 cases, de les quals n'hi ha 55 sense habitar, 58 són de dos pisos i les restants quasi sempre de planta baixa, amb portals d'arc de mig punt i finestretes amb bocell. Anota que Artà és una de les viles més agraciades de Mallorca, on també hi existeixen cases modernes, que, generalment, són posades de rics propietaris que viuen habitualment a Palma. Aquestes posades solen tenir un escut damunt la porta i les rebranques i les llindes d'un marbre negrenc, vetós, que s'extreu d'una pedrera propera a la vila, anomenada na Månega.

En el carrer major, avui carrer de Rafel Blanes, l'Arxiduc Lluís Salvador hi veu bastants edificis elegants. Precisament, l'any 1867, restava construïda de nova planta la casa de D. Antoni Blanes i Juan, que havia anat a Puerto Rico d'on havia retornat ric. Ca don Antoni Blanes, adquirint, l'any 1925, per la Caixa Rural d'Artà, fundada l'any 1907, i actualment, Centre Social, propietat de la parròquia, és un edifici colonial, amb portal vorejat per dues columnes jòniques simulades, balconada de tres portals i quatre columnes simulades a la façana abastant dues plantes. Don Antoni Blanes i Juan havia retornat a Mallorca l'any 1865. Don Antoni Blanes, abans de la tornada definitiva a Mallorca, devora la seva mare ja vella, volgué deixar un perenne record de gratitud i simpatia al poble de Mayagüez, on hi havia residit a prop de 28 anys i on havia aconseguit una gran fortuna. I ho fou un edifici de pedra i morter amb els seus mobles i ormeigs més indispensables, denominat Sant Antoni, destinat a hospital per a pobres. Havia estat guardonat amb la Creu de Carles III.

Espargits pel nucli urbà de la vila d'Artà, abunden els casals senyoriais. Els pertinents a l'antiga noblesa, com és ara, Cal Marquès de Bellpuig, en el carrer Major, avui Rafel Blanes, Cal Comte d'Aiamans, en el carrer de Son Servera, com-

prada després per Rafel Amorós i Alzina, i Can Dameto en el carrer de l'església, dels Quint-Safortesa, amb el seu escut damunt el portal. (De més abans podríem retreure les antigues posades de dona Cecília Safortesa, filla de Tomàs Quint-Safortesa, de Elianor Berga, vídua del senyor Francesc Sureda de Sant Martí, any 1787, i de Dona Eufrasina Dameto, vídua de D. Ramon Güells i Mir, l'any 1792, anomenada la posada de la Bedella), i els casals senyoriais d'estil colonial bastits el segle XIX i principis del segle XX per les famílies que varen fer fortuna per terres americanes: principalment, els Blanes Juan i els Amorós Alzina i els seus nebots.

La retornada d'aquestes famílies coincideix amb l'extinció o l'establiment a Ciutat d'antigues famílies artanenques, com és ara, dels Vives de la Dualla i dels Morei de Sant Martí de Son Morei, per citar-ne algunes.

Servint-nos de les apuntacions de Joan Moll en *Itineraris Arquitectònics de Mallorca*, (1997), recorrerem les principals cases de la vila, moltes d'elles vistes pel mateix Arxiduc Lluís Salvador.

En el carrer Rafel Blanes, 8, abans carrer Major: Casal eclèctic d'influència neoclàssica, amb llotja de columnes jòniques a l'entrada i a la planta noble. Dues finestres ovalades en sentit vertical a la planta superior, construït per don Montserrat Blanes i Massanet, l'any 1899. Abans era conegut l'edifici amb el nom de Can Corpet, és a dir, dels Serveres, propietaris de Son Corb. Antiga llar del notari Joan Servera i Pellicer i del doctor en medicina Pere Servera, catedràtic de l'Universitat literària. L'edifici inclou dins ell, l'antiga capella del marquesat de Bellpuig, ben enfront de la casa del marquessat. En el mateix carrer de Rafel Blanes, 14: Can Cardaix, abans ca don Jaume Canals, governador dels castells de Bellver i de Capdepera, casal amb portal acompanyat de dues columnes jòniques sobre sòcol que sostenen un timpà dins del qual s'hi veu un escut heràldic. Cinc balcons, tres d'ells amb barana de ferro artístic. A la façana hi ha pintats arcs i columnes que abasten la planta baixa i la noble. En el mateix carrer, 25 i 27: Can Sureda d'Artà. Casal de portal rodó amb baules a la porta i portal quadrat en el número 27, construït, en el segle XVIII, on hi treballa la família Moià de Binissalem, des d'aleshores, establerta a Artà. Dos balcons amb ferros i cinc finestres conopials amb ampit repartides entre dues plantes. En el mateix carrer, 24: Can Sauma, abans quarter de soldats, casa del 1856, amb tres balcons.

En el carrer del Pou Nou, 4: Ca don Mateu Amorós, abans Can Morei de Sant Martí. Casal colonial de l'any 1902. Tres portals, dos amb arc rodó i un de quadrat. Tres balcons, un d'ells amb tres portals i barana de ferro artístic. En el mateix carrer, 7: Can Massanet de Muro, avui Ca ses Muntaners. En el mateix carrer, 12: Can Moragues, casal amb escut heràldic, avui convertit en Hotel de turisme de qualitat. En el mateix carrer, 13: Posada dels Olors, avui Residència de Persones Majors.

Casal de tres plantes precedit d'un espaiós jardí. Sis grans finestres a la primera i segona planta i més petites a la tercera. Totes elles, així com el portal, són d'arc rebaixat. La família Font dels Olors sofrí les impertinències polítiques de la revolució de l'any 1868. Així l'Ajuntament, dia 20 d'octubre d'aquest any, intimava a don Pere Font dels Olors i Maiol que entregui al domini públic la placeta dels Olors, en el carrer del Pou Nou, en l'estat en què es trobava, quan es possessionà d'ella, l'any 1859. I com a conseqüència de tot això, el 26 del mateix mes es començà a arrabassar el jardí de don Pere Francesc Font dels Olors i el feu arrabassar el batle don Francesc Quetgles.

Així el periòdic "La Trompeta de Mallorca. Periódico republicano" dia 2 de març de l'any 1873, escrivia sobre Artà: "El alcalde de Artà se ha negado rotundamente a proclamar la república, de modo que en aquel pueblo no existe aún oficialmente la forma de gobierno republicano. D. Lorenzo Nicolau, alcalde, hechura de Font dels Olors, cacique carlista que por espacio de mucho tiempo siempre ha manejado a su antojo la matrícula de aquel pueblo".

Fins i tot, es cantaren cançons:

Para turrón, Alicante;
para almendras, Alcalá
i para alcaldes carnundas
la hermosa villa de Artá.

Tres cosas hay en Artá
que me llaman la atención:
El juez, tío Sebastián
i el alcalde Nicolau.

Y me llaman la atención
estos tres entes morales
por sus dotes animales
i por su mala intención."

Però Font dels Olors, dins la política, ballava tot sol, enfront de tots els altres senyors. Quan guanyava que ara quasi sempre, recuperava de nou el jardí. Així ho confirma la glosa popular:

Ja direu a sa comare
que es dets Olors ha guanyat;
i es jardí li han deixat
talment com abans estava.

En el mateix carrer del Pou Nou, 18, Can Manxo, casa antiga amb portal rodó i tres finestres, abans posseïda per don Josep Manxo. En el mateix carrer, 22: Ca d'pn Epifani Fàbregues i Santander. Espaiós casal que té un gran jardí a davant. La façana principal fa tres cossos, amb el central, on hi ha el portal, retrassat respecte als altres. Els tres cossos mostren una successió d'arcs, tant a la planta baixa com a la llotja de la planta noble. També té entrada per la façana posterior que dóna al carrer del Castellet.

A la plaça d'Espanya, 3: Can Jordana, propietat de la família Sanxo de la Jordana, gran casal, amb portal rebaixat presidit per un escut heràldic i cinc balcons, tres d'ells amb barana de ferro.

En el carrer de Ciutat, a l'altura de la Plaça del Conquistador, hi ha l'edifici de Na Batlessa, avui Casa de Cultura de l'Ajuntament, casa d'estil eclèctic envoltada d'un espaiós jardí, construïda pels esposos Enric Galiano i esposa Maria Blanes Plaja, l'any 1902, sobre un sòcol proveït de balustrada. Es de propietat municipal i acull la biblioteca i exposicions de caire cultural.

A la plaça de la Constitució, avui, plaça de s'Aigua, l'Arxiduc se fixa en una posada molt gran que perteneix a la família Fuster de Palma, propietària, aleshores, de Son Jaumell, abans anomenada Can Gili, família de notaris, fundada pel notari Francesc Gili, a finals del segle XIV. L'edifici, amb inscripcions en llatí desaparegudes, de la qual en són notables les columnes de l'arc de la casa, abans situades dins el pati interior.

En el carrer de l'Abeurador, 5, 7 i 9: Can Quetgles, família de metges i notaris, gran casal. Portal rodó convertit en garatge de porta quadrada. Portal petit rebaixat cegat. Dos balcons amb barana de ferro, vuit finestres i un rellotge de sol amb una llarga inscripció en llatí. Teules sortides que es troben sovint a Artà.

En el carrer de Son Servera, 5: Can Tomàs Garriga, després Cas Comte d'Aiamans, i, més modernament, Can Regalat. Casal amb portal rebaixat i quatre balcons, dos d'ells correguts amb dos portals i barana de ferros artístics.

En el carrer de la Puresa, 14: Can Crespí. Portal rodó, escut heràldic amb l'inscripció "Armes de Crespí, renovades 1793". A l'interior hi ha un arc rebaixat del segle XVIII i el sostre és de volta a quatre vents.